

AYAR, Murat (2014). “Mevlânâ’nın Rubâilerinde Seyr u Sülûk Metaforu Olarak ‘Gece’”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014, Eskişehir 2013* Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.41-53 (<http://bilgelerzirvesi.org>).

Murat AYAR*

MEVLÂNÂ’NIN RUBÂİLERİNDE SEYR U SÜLÛK METAFORU OLARAK “GECE”

Giriş

Mevlidi 13. asra tesâdüf eden büyük mutasavvıf, mütefekkir ve tevhîd şâiri Mevlâna Celâleddîn Muhammed (1207-1273), kadîm emanetleri olan eserleri vasıtasıyla geçici âlemden sadasını ebedî kılmıştır. Asırlarca Doğu’dan Batı’ya pek çok kültür ve anlayışı beslemiş manzum ve mensur birçok eser vücûda getirmiştir. Bunlardan şüphesiz üzerinde en çok düşünülen ve ilgi çekenleri manzum eserleri olan Mesnevî ve Divân-ı Kebîr’idir. 26000 beyitlik mesnevîsi, Mevlâna’nın olgunluk dönemi eseri olmasının yanında; Batı dünyasının en çok dikkatini çeken, içerisinde tasavvufî remiz ve sembollerle oluşturulan küçük hikâyeleri barındıran, lirizmin yoğun olduğu bir aşkınlığa sahip olan didaktik eserdir.

Diğer bir manzum eseri olan Divân-ı Kebîr veya Divân-ı Şems (yaklaşık 45000 beyit) daha çok gazellerden kurulu, aruz vezni kalıplarına göre sıralanmış 22 bölümden oluşan bir eserdir. Divân-ı Kebîr’in içerisinde hacmi itibarıyla müstakil sayılabilecek Rubâiyyât bölümü vardır. Divân-ı Kebîr’in farklı yazmalarında rubâilerin sayısı da farklılaşmaktadır. Genel sayının 1.600 civarında olduğu tahmin edilmekle birlikte bu sayının mükerrer ve kendisine ait olmayanların eklenmesi durumunda 2000 civarına ulaştığı görülmektedir (Tanyaş, 2007: 107). Mevlâna’nın rubâilerinin aslı Farsça metin olduğundan çalışmamızda Türkçe çeviri metinlerinden istifade edilmiştir.¹⁰⁰

Mevlâna’nın tüm eserleri form, dil ve işleyiş bakımından farklılık arz etse de konu bakımından bizi; tevhîdi elde etme ve ilâhî aşka erebilme arzusuna götürür. Çoşkun bir lirizmle yazılan Divân-ı

* Doktora Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi.

¹⁰⁰ Mevlâna, *Rubâiler 1-2*, (çev., M. Nuri Gençosman), MEB. Yay., İstanbul, 1974.

Kebîr'in ve içindeki rubâîlerin tek emeli, okuyucu ve dinleyiciye ilâhî aşkın fısıltılarını duyurabilmektir. Bu hacim içinde kendisine hatırı sayılır bir yer edinen rubâîler, mutasavvıf şâirin remz ve işârî dilinin de etkisiyle semboller âlemine kapı aralar.

İnsanoğlu zamanı kontrol altına alabilmek için parçalara ayırmak ve ona hükmetmek istemiştir. Bu sebeple de ona asır, sene, mevsim, ay, hafta, gün, saat gibi tasnif adları vermiştir. Çeşitli vakit ifade eden kavramlar Klasik Türk şiirinin estetiği ve terminolojisi içerisinde kendine yer bulmuştur. İslam mistisizmi olan tasavvufun zaman telakkisi yakarıda bahsi geçen tasnifin dışında seyrederek. Mutasavvıflar sûret âlemi de denilen dünya hayatında geçen zamanın gerçek olmadığını; ancak belli bir uğraş neticesinde tek zaman olan mutlak zamana ulaşılabilirliğini ifade etmişlerdir ki bu da “Ân-ı dâim”dir. Ân-ı dâim sürekli ve kesintisiz zamandır. Bu zamanı yaşamak, kişinin geçmiş ve gelecekle ilgisini koparmakla mümkündür. Geçmişin pişmanlığı ve geleceğin kaygıları kişinin bu yöndeki motivasyonunu bozar. Halvetî azîzi Mısırî de, kişinin her vakit an içre olması gerektiğini söyler:

*Egerçi sûretâ âhirde geldüm âlem-i mülke
Ne mâziyüm ne müstakbel her anun ânesiyüm ben
Niyâzî-i Mısırî (2008-D) G 144/5*

Cumhuriyet devri Türk edebiyatının güçlü münevverlerinden Ahmet Hamdi Tanpınar, bütün güzel şeylere bir an'la ulaşılabilirliğini ifade eder:

*Bir gül, bu karanlıklarda
Sükûta kendini mercan
Bir kadeh gibi sunmada
Zamanın aralığından (Tanpınar, 1999: 43).*

Tanpınar, Bursa'da Zaman şiirinde de tek bir an'ın bütün zamanları kapsadığı ve cem ettiğini vurgular:

*Yekpare bir anda gün, saat, mevsim
Yaşıyor sihriğini geçmiş zamanın (Tanpınar, 1999: 72).*

Hız. Mevlâna, zamanı ve onun alt başlıkları olan gece, gündüz, sabah, akşam gibi vakit birimlerini dünyevî algılandırmalardan farklı

tutar: “Benim aşkımda gece, gündüz başkadır. Ben bu gecelerin, bu gündüzlerin dışında kalmışım.” (R 917) Bir şiirinde Mustafa Ma‘nevî, buna manadaki aslıyla mukabele eder. Ân-ı dâim olan kişiler sevgiliye/Bir’e kavuşmuş kişilerdir ki bu kişiler, sabah ve akşam gibi dünyevî zaman algılarından kurtulurlar:

Cennet-i zâta irerse vâsilûn
Anda olmaz hiç mesâ' ile sabâh
Mustafa Ma‘nevî (2003-D) G 18/3

İnsanoğlunun, Ân-ı dâime ulaşması ve sürekli/sonsuz olabilmesi aynı zamanda onun zamanın sahibine ulaşmasına bağlıdır. Buna da tasavvufta tevhîde ermek denir. İşte Bir’e ermek için insan etrafında, kendinde ne kadar bölünme, parçalanma, çokluk vb. varsa hepsinden vazgeçmelidir. Çünkü Bir’e/Tevhîde erme çabası pratik ve uygulamaya dönük bir hâl çabasıdır. Bu çaba bizi, insanın seyr u sülûk sürecine götürür.

Gece

Mevlâna’nın rûbâilerindeki gece temi, tasavvuf geleneğinde vuslata giden meşakkatli ve çetin bir yoldur. Kişinin kendi farkındalığına kavuşması, dolayısıyla tevhide ermesi tasavvufî anlayışta ancak bu yolla mümkündür. Bu konuyla ilgili Niyâzî-i Mısrî, “*Sana senden sefer eyle seni sen dû-yı tevhîd it*” (Erdoğan, 2008: 29). dizesiyle kişinin kendi farkındalığı sorunsalını çözmesi gerektiğini ifade eder. Hz. Pîr, kendini tanıma ve sevgiliye kavuşabilme sürecini gece vaktiyle ifâde etmeye çalışmıştır.

İnsan sûret olarak yaratılmadan önce, lâ-ta’ayyûn (yokluk âlemi) denilen âlemde, önce Allâh tarafından akl-ı küllde tasavvûr edilmiştir. Sonra Kur’ân-ı Kerîm’de aşağıların aşağısı (Kur’ân, 95/4-5) diye tasvir olunan ve sûret âlemi de denilen dünyâya gönderilmiştir. İşte bu tevhîdden kopuşta Hak Te’âlâ, kuluna emr-i ilâhî de denilen korunması ve muhafaza edilmesi gereken bir rûh üflemiştir (Kur’ân, 15/29; 32/9). Üflenen bu emanetin mayası aşktır. Kişi yokluk âleminden bu aşk mayasıyla gelir. Bu rubâide, geceye benzetilen seyr u sülûk sürecinin karanlığı ve bilinmezliği sevgiliden/Allâh’tan gelen ve kavuşma şarabına benzetilen tecellî ve varidâtlarla aydınlanır. Bu aydınlanma için de sabah vakti remzedilmiştir. İlk kopuştaki o ayrılık, dünyâ yaşamında kısmî zamanlı bu buluşma mahiyetindeki tecellî ve irfân parçalarıyla vuslata dönüştürülmeye çalışılır:

*Atımız yokluk diyarından aşk ile yola çıktı, gecemiz hep
vuslat şarabıyla aydın. Bizim mezhebimizde yasak
olmayan o meyden, yokluk sabahına kadar
dudaklarımızı kuru bulmayacaksın!*
(R 31)

Elest meclisindeki sevgiliyle olan ilk ve son karşılaşma âşğın gece/seyrî boyunca hayalinden çıkmaz. Çünkü bu hayal, âşık için bir rahmettir. Bu rahmetin tekrardan hatırlanması için âşğın seyr u sülûk denilen bu sürece başlaması ve yükselişe geçmesi lazım gelir. Çünkü bu yolculuğun sonunda bir hazine vardır:

*Ey dün gece hayalini andığım sevgili! O coşkun
halinle tekrar hatırıma geldin. O rahmeti
nasıl unutabilirim ki, unutulmuş
hazineyi bana tekrar
hatırlattın.*
(R 1420)

Gece ve Âşğın Hâlleri

Bu yol, çetin ve meşakkatli bir yoldur. Yola revân olan âşık her dâim aşk derdinden inler ve bundan da haz alır. Bu vuslat yolunda sevgiliden gelecek safâ ve cefâyâ râzı olan âşık, âşıklık nişânesi olarak gece-gündüz gözyaşı döker. Ancak bu sefere yeni çıkmış olan toy ve beceriksiz âşıklar, geceyle remzedilen ve vuslat yolu olan seyr u sülûku gafletle/uykuyla geçirirler. Buradaki yastık dünya hevesini, nefsânî bir takım arzû ve istekleri; yani masivâyı karşılar. Rubâîdeki yastık metaforu, rahatlığı ve dünya hevesini düşündürdüğünde, kavuşmanın önündeki perdelerden biri olur. Halen âşğın gönlünden masivâ silinmemiştir. Oysaki sevgiliyle tam bir buluşma için, aradaki masivâ perdelerinin hepsinin kalkması gerekir:

*Gece nedir ki, bize göre bir inilti zamanı! Âşık
olmayana sürünmek yaraşır. Henüz aşk
konusunda yeni olan beceriksiz âşğın
kulağı, geceleri yastıksız ısınmaz.*
(R 782)

Gece kavramıyla istiâre edilen seyr u sülûk yolculuğunda, âşğın sevgilide fenâyâ erip ona kavuşması, âşğın sevgiliyle/Allâh'la

arasındaki perdeleri kaldırmasına bağlıdır. Kavuşmayı engelleyici bu perdelerden âşık her zaman rahatsızlık duyar (Uludağ, 1998:430-431). Bu sebeple sevgiliye kavuşmanın önündeki en büyük engel olan bu perdelerin kalkması için âşık, sürekli sevgiliye sesini duyurmaya çalışarak ona cândan ve bitkin hâle gelinceye kadar tazarru eder. Âşıktaki bu inilti, tazarru ve gözü yaşlı olma hâli, Kur'ân'da; “*İnfâk edecekleri bir şeyleri olmadığı için üzüntülerinden gözü yaşlı geri gittiler.*” (Kur'ân, 9/90) âyetiyle takdir edilir. Mevlâna, geceyi aşk ateşiyle yanıp tutuşan âşıkların feryat vakti olarak görür (Can, 1995:120):

***Bu gece bir anda perdeleri kaldır, her iki cihandan da
bir tüy bırakma bu gece! Dün candan, gönülden
söz ediyordun, bunları (canla, gönlü)
bitkin bir hâlde feryâd ve figânla
önüne bırakıyorum bu gece...
(R 79)***

Âşığın feryâdı, figânı, iniltisi bu süreç için yeterli değildir. Âşık sevgiliyle vuslat yaşamak istiyorsa, sâdık bir âşık gibi sevgiliden/Hak'tan gelen safâ ve cefâlara “*kabulümdür*” cümlesini terennüm edip seyr u sülûk yolundaki sağlamlık ve kararlılığını göstermelidir. Mevlâna, Divân-ı Kebîr'in 1. cildinin tercümesinde “*Senden gelen her cefayı, her cevri canıma minnet bilirim.*” (G 437) der. Bu da âşığın bu zorlu yolda sıdk ve rızâ makâmlarını geçmesi demektir. Mutasavvıflar, sevgilinin cefâsına sabır gösteremeyen; hatta bundan lezzet alamayanın, aşkında samimi olamayacağını söylemişlerdir (Schimmel, 2001:142). Sabır gösterilerek elde edilecek lütûf ve tecellî ihsânları da gülsuyuna benzetilmiştir:

***Tanrıdan sevecek bir yâr arıyorsan, yâr ile kaynaş!
Sevgiden bir fayda bekliyorsan,
sevgili ile iyi anlaşmaya bak! Ay ile
vuslat istiyorsan geceden kaçma,
gülün, gülsuyununun hatırı için
dikenlerle uyuşmaya bak!
(R 733)***

Sevgiliden gelen ihsân ve ikrâmlara kavuşmaya başlayan âşık, daha da şevke gelir. Ve sevgilinin mahalli etrafında dolaşmaya devam

eder. Âşık, bu rûbâide rüzgâra ve suya teşbih edilir. Çünkü teşbih edilen iki unsurun seyir özelliği vardır. Âşık benzetildiği unsurların bu özelliğinden istifâde ederek sevgilinin/Allâh'ın yokluk şehri etrafında gezinir (Batislam, 2005:3-4). Âşık, sevgiliye kavuşma uğruna çıktığı bu yolculukta, geçtiği mertebelerle sevgiliye biraz daha yaklaşır. Meretebe ve makamca yükselen âşığın uyku ile istiâre edilen nefsânî arzûları körelmeye başlar. Sevgiliye iyice yaklaşmak, aklı ilâhi tecellî ve sırlar karşısında aciz duruma sokar. Çünkü bu yolda âşık öyle şeylerle karşılaşır ki bunlar âşığın fikretme ve muhakeme gücünü ortadan kaldırır (Uludağ, 2007b:123). Mevlâna sevgilinin güzelliği karşısında âşığın hayrete düşüp aklının başından gittiğini ifade eder (Can, 1995:168). Âşık, manevî sarhoşlukla söylediği, şerîata göre edesiz olarak nitelendirilebilecek fiil ve sözlerinden ötürü kınanmaz (Kuşeyrî, 1999:625). Halvetî azîzi Ünsî Hasan da bir beyitinde meâlen, âşığın sevgilinin aşk şarabından sarhoş olup kendini bilmez bir hâl alabileceğini ve akıl kontrolünün düşebileceğini ifade eder¹⁰¹ (Tatçı, 2004:306). Aklın kontrol edilemediği durumlarda edebî de, yerince olmayacağı muhakkaktır:

*Gece rüzgâr gibi, su gibi şehrin çevresini dolaşırım.
Şehir çevresinde dolaşanların uykusu gelmez
derler. Her şeyi yerinde arıyan ancak
(akıl) dır. Sen mest ve harap bir
zavallıda akıl ve edep arama!
(R 87)*

Âşık sevgilinin şehri etrafında dolanmaya devam eder; ancak onun sevgiliyle buluşabilmesi için yalnız kalmaya ihtiyacı vardır. Âşığın en büyük şevki ve arzusu, sevgiliyle/Hak Te'âlâ'yla halvet etmektir. Halvet, sevgiliye yalnız kalmanın ve ona kavuşmanın adıdır. Bu gecede âşık, sevgiliyle baş başa kalarak onunla hem-hâl olacaktır. Bu sebeple hiçbir çokluk unsurunu görmek ve dünyevî meşgalelerle vakit geçirmek istemez (Türer, 2011:115). Âşığın kendi gözbebeği, dünyevî âleme ait bir uzvu olduğundan âşığa rahatsızlık verir. Âşık için bunların hepsi onu sevgiliden uzak edecek birer kesret unsurudur. Tevhîde/sevgiliye kavuşmada en büyük engel kesrete takılmaktır. Tasavvufta âşık, sevgili/Allâh dışındaki her şeyi masivâ olarak

¹⁰¹ Şarâb-ı 'aşkın içel den ben olmuşam anın mesti
O sekrin mestiyem yokdur haberim derd-i serimden
Ünsî Hasan (2004-D) G 194/2

adlandırır. Bu sebeple bu kavuşmanın önündeki engellerden her dâim kaçır ve onlardan gizlenir. Bunun için de âşığın sevgiliye/Allâh'a yönelmesi için yalnız kalmaya ihtiyacı vardır (Eraydın, 2011:140). Bu yalnızlık, âşığın Allâh düşüncesi üzerinde yoğunlaşmasını sağlar (Altıntaş, 1991:125). Halvet gecesinden murâd, âşığın kalbini masivâdan el çektirip, sürekli sevgiliyle olmaktır (Türer, 2011:116; Gündoğdu, 2000:170):

***Halvet gecesinin aşığı hep gizlenme peşindedir. O çok
kere yıldızları bile yanlış görür. Çünkü
vuslat gecesinde aşığın gözü,
gözbebeğinden bile
rahatsız olur.
(R 47)***

Âşığın sevgiliye kavuşma yolundaki seyrinde mesâfe alınmaya başlanmış, sevgili vefâsını göstermeye başlamıştır. Kişinin gönlü yere göğe sığamayan sevgilinin/Allâh'ın arşıdır. Âşığın gönlü sevgilinin/Allâh'ın ihsân ve ikrâm tecellilerini fark eder etmez kuş gibi havalarda uçmaya başlar. Artık gönül kuşu en büyük avcı olan sevgili/Allâh tarafından avlanmıştır (Pala, 1995:205). Gönülün misafir sevinci, âşığın tüm kimyasını değiştirir. Bundan vücûdun zerrelere bile etkilenir ki bu, vücûd denilen varlık dağının parçalanması demektir. Kur'ân'da; “*Rabbin cemâli o dağa tecellî edince, onu yerle bir ediverdi ve Musa baygın olarak yere düştü.*” (Kur'ân, 7/143) âyeti âşığın Hakk'ın tecellileri karşısındaki durumuna iyi bir örnektir. Tecellî, âyette doğrudan insan olan Musa'ya değil; dağdır. Ancak bırakın tecellîyi görmeyi; dağın parçalanışını dahi Musa görememiştir. Bu sözden, kavuşma gerçekleşme de sevgilinin bu dolaşması âşığı perişân etmeye yeter:

***Bu gece başımızda bir şeyler dolaşiyor. Gönül bir
kuş olmuş havalarda uçuyor. Tenimizin
her zerrisi ayrı ayrı parçalanıyor,
yoksa o sevgili vefa etrafında
mı dolaşıyor?
(R 421)***

Gece dolunayın çıkması aşkın sahibinin, kemâliyle âşığa görünmesi anlamına gelir. Ancak bu görünme Hakk'ın zâtının

keyfiyeti yani nasıllığı açısından bir bilinme değildir. Hemen belirtmek gerekir ki, Mevlâna'ya göre âlem, O'nun yaptığı resimlerle dolu olmakla birlikte O, akla fikre sığmaz, tasvir edilemez, sureti tahayyül edilemez bir vücuda sahiptir (Çavuşoğlu, 2007: 29-41). Mevlâna, aşağıdaki rûbâide geceyi diğer gecelerden ayırarak onu özelleştirmiştir. Çünkü bu gece âşık, sevgiliye kavuşma yolundaki sülûk mertebelerini tamamlamış ve ilâhî aşka kavuşmuştur. Yolun başından itibaren ayın parça parça ışığından istifade eden ve bu ikrâmdan faydalanan âşık, artık ilâhî aşka gark olmuştur. Çünkü vakit dolunay zamanıdır. Sevgili güzelliğinin fiil ve sıfatları olan tecellîlerini en çok bu gecede sergiler. Ayrıca bu gece, elest bezmindeki sevgiliyle âşık arasındaki hatıraları ve ünsiyeti yâd etme vaktidir. Çünkü âşık, sevgiliden ilk kopuştan sonra hiç bu kadar ona yakın olmamıştır. Mevlâna'ya göre insan Hakkın haremî olan elest bezminden geçer (Can, 1995:184). ve seyr-i urûcunu/yükselişini tamamlayan âşık sevgilinin cemâliyle tekrar buluşur:

Bu gece aşkın ayı tamamdır. Dolunay olmuştur. O sevgili, başını damın köşesinden sarkıtmiş bakıyor. Bu gece hatıralar gecesidir. Secdeler, ibâdetler gecesidir. Aşk ve muhabbet bâdesi olan yerde uyku haramdır, haram. (R 863)

Nice bu yoldan geçmiş erenler bu yolla/seyr u sülûkla sırra ermişler ve yine bu yolla bu sırrın sarhoşu olmuşlardır. Sır erenleri, Kur'ân-ı Kerîm'de; “*Rableri onlara tertemiz bir şarab içirir. Erdemliler kâfur katılmış bir kadehten şarab içerler.*” (Kur'ân, 76/5) şeklinde zikredilirler. Sırta eren erenler, sevgiliyi müşâhede eder. Bu müşâhede ihtimalini zayıflatan ve sevgiliyle âşık arasındaki en büyük engel yabancı varlıktır. Mutasavvıflar “*Sırrımı düğmem bilse onu koparır atarım.*” (Kuşeyrî, 1999:182; Uludağ, 1996:469-470) deyip sırrın sır olarak kalmasının önemini vurgulamışlardır. Gizli ve yalnız yürünen bu yolda kişiye en yakın; aynı zamanda en yabancı varlık, kişinin kendi nefsidir. Bu yüzden kavuşmanın gerçekleşmesi ve perdelerin kalkması için nefsin ıslah edilip (İz, 2000:158) seyirde kemâle erilmesi gerekir:

***Sırlara ermiş erenler bu gece sarhoşturlar. Sevgili
ile beraber halvete çekilmişlerdir bu gece.
Ey yabancı varlık, bu yoldan çekil!
Yabancıların yanımızda olması
bu gece bize sıkıntı verir.
(R 92)***

Gece ve Uyku

Tasavvufî metinlerin ekseriyetinde gaflet, uykuya teşbih edilir (Uludağ, 1996: 197). Sufilikte gaflet; Hak Teâlâdan habersiz olmak, nefsin hevâ ve isteklerine uymak ve zamanı faydasız geçirmek (Üstüner, 2007:239) gibi anlamlara gelir. Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok âyetinde dünya hevesine dalıp gitmek olan gafletin (Kur'ân, 7/146; 36/6; 67/20) ve fâili olan gâfilin (Kur'ân, 7/205; 10/92) özelliklerinden bahsedilir. Bir süreç olarak işleyen dünya hayatı içinde; spesifik olarak düşünüldüğünde de seyr u sülûk yolculuğunda kişinin Allâh'ın verdiği nefesi boşa geçirmemesi, Hak'tan ve Allah'ın emirlerinden gâfil olmaması gerekir (Kotku, 2010:40).

Dünyâ hayatında kemâlâtını/sülûkunu tamamlayan kişinin kazanacağı sonsuz nimet ve bahtiyarlık, tevhîde erişip sevgiliye/Allâh'a kavuşmaktır. Sevgiliye kavuşan âşık, bekâya erip sevgilide sonsuz olur. Bunun için kişi uykuyla remz edilen masivâyâ ve nefsânî isteklere meyledip, sevgiliyle kendisi arasına gaflet perdelerini çekmemelidir.

Âşığı gaflete/hevâ ve hevese dü-çâr edecek olan uyku; âşığın gözüne yerleşemez. Çünkü âşığın gözünde, feryâd ve inlemelerden ötürü sürekli gözyaşı (Pala, 1995:52) ve ateş vardır. Bu sebeple uyku/nefsânî arzûlar burada kendine yer bulamaz. Mevlâna, Divân-ı Kebîr'in tercümesinde de; “*Nice zamandan beri geceleri âşığın utangaç gözünde uyku karar kılmamıştır.*” (C.2 1307) diyerek âşık lehine konuşur. Uyku/gaflet, oradan âşığın gönlüne bakar. Âşığın gönlü de civa madeni gibi yerinde durmaz, hareketli ve uyanık hâldedir. Çünkü burası sevgilinin/Hakk'ın misafir edileceği yerdir. Fakat kulun en zayıf yeri, onun ete kemiğe bürünmüş nefsânî tarafı olan ten, vücût ve cismidir:

***Uyku geldi ama uykunun yeri gözde değil. Çünkü
göz senin yüzünden hep ateş ve su ile doludur.
Uyku, gönül tarafına geçti, fakat orayı civa
gibi gördü; ten tarafına gitti, orayı
harap ama nasıl harap buldu.
(R 81)***

Mevlâna seyr u sülûk sürecini “*hamdım, piştim, yandım*” metaforuyla ifade etmiştir. Sülûkun son safhası yanmaktır. Kişi kendi varlığını sevgilinin varlığında yakıp eritmeli ve sevgilide yok olup tevhîde ermelidir. Kişi tevhîde erdiğinde en büyük bahtiyarlık olan sevgilide/Hakk’ta sonsuz olmaya da kavuşacaktır. Mevlâna’ya göre sonsuzluğa kavuşma, Hakk’ın arşı olarak nitelendirilen gönlün uykudan/masivadan temizlenmesiyle mümkün olacaktır (Can, 1995:132):

***Sonsuzluk ve bahtiyarlık istiyorsan uyuma! Sevgilinin
aşk ateşiyle yan da uyuma! Yüz gece uyudun
neticesinde ne gördün. Allah için
olsunbari bu gece sabaha
kadar uyuma!
(R 89)***

Gece ve Sabah

Gecenin zamansal bölümlerinden biri de “*seher, tanyeri, tanışığı*” gibi sözcüklerle de ifade olunan, gecenin en son ve en bereketli vakti olan sabah demidir. Divân şiirinde sabah, sevgilinin güzelliğini apaçık ortaya çıkarır. Şiirde sabahı, Hakk’ın tecellileri yoluyla kula/âşığa görüldüğü, âşık için hasretin giderildiği zaman olarak görebiliriz.

Klâsik Türk şiirimizde rüzgâr, seyir edip dolaşma ve haber getirip götürme gibi taşıyıcılık metaforu olarak da kullanılmıştır. Bu özelliği dolayısıyla seher vakti esen rüzgâr, sevgiliden haber getirip âşıktan sevgiliye haber ulaştırır (Batislam, 2005:3; Pala, 1995: 457). Bu yüzden rüzgâr sevgilinin ahvâlini iyi bilir. Sevgili de âşığının kendisine olan meylinden rüzgârı haberdar olur. Seher rüzgârı, sevgilinin/Hakk’ın şehri etrafında dolanıp durduğundan (Onay, 1993:353), âşığa sevgilinin kokusunu/tecellilerini de ulaştırır. O kokuyu/tecellî sırlarını alan sadece âşık değil; tüm cihân mahvolur. Yûnus Emre bir şiirinde; Hakk’ın cemâlinin önündeki perdelerin bir an dahi olmaması iki cihânın helâk olacağı anlamını taşıdığını söyler¹⁰² (Tatçı 2012, 115). Bu helâke şahitlik için bu yolun yolcusu olan âşık ilâhî aşk kervanından geri kalmamalıdır (Kocatürk, 2000:479):

¹⁰² Söyledün cümle ‘âleme henüz nikâb içindesin

Bir dem perdesüz yürisen iki cihân olur helâk

Yûnus Emre (2012-D) G 144/3

*Ey seher rüzgârı, dizgini o dilberin tarafına çek! Eğer,
hoş olursa gönlümün halini anlat ona. Eğer
onun için pek gönül çekici olmazsa
sakın beni hiç görmemiş
ol ses çıkarma!
(R 764)*

*Sabah vaktidir, sabâ rüzgârı misk kokuları saçarak
esiyor. Anla ki sevgilinin köyünden geçiyor
o. Kalk ne yattıyorsun. Cihânın
sonu geldi. Bari bir koku al
çünkü kervan geçiyor.
(R 568)*

Tan ışığının Hak yolunu göstermesi sülûkta kemâle erme demektir. Âşık varlığını sevgilinin varlığında fenâyâ erdirmiş ve onda yok olmuştur. Bu zaman dilimini hakkıyla yaşayan kişiler diri/zinde olarak nitelendirilirler. Bu dirilik fiziksel değil; sevgiliye kavuşma neticesindeki rûhî canlanma ve tekâmüldür. Kişinin gönlü artık kuş olup (Pala, 1995:205) uçmaya başlar. Bu durum, kişinin sevgilinin varlığında kendini tekrar ihyâ etmesidir. Sevgilide varlığını fenâyâ erdiren âşık öyle bir yere ulaşır ki burada sadece dostun cemâlini ve varlığını seyrederek:

*Tan ışığı hak yolunu gösterince, dirilerin tenindeki
can uçmaya başlar. İnsan öyle bir
yere erişir ki, her nefeste, hiç
gözünü yormadan dostun
cemâlini görür.
(R 478)*

Sabah, seher, fecr ve tan vakitleri, tasavvufî ıstılahta vuslat yolunda ilâhî aşk tecellîlerinin görülmeye başlandığı talihli zamanlardandır. Âşık, sevgilinin aşk şarabına, Allâh'a olan seyrinin sonunda (sabah) kavuşmuş ve varlığını O'nun varlığında yok etmiştir. Fenâfillâha eren kişi, bu durumda kendi varlığının farkına varamaz; dünya ve ahireti unutup (Canbulat 2006:176), sadece Hakk'ı görür:

Bugün ortada ben varım, elimde sabah şarabı, düşe kalka yürüyor, mest dolaşıyorum. Fidan boylu sevgilim ile mest ve bitkin bir haldeyim. Bari ben yok olayım da ondan başka cihanda bir varlık kalmasın.
(R 110)

Sonuç

İslam mistisizmi de diyebileceğimiz tasavvuf ilmi, bu yolda sırta eren Tanrı sırdaşlarının hâlinde, kimi zaman açıktan olmasa da remzî olarak dilinde kendini göstermiştir. Bu hâlin söze dökülmesi, açıktan değil mecazî terminolojiyle olmuştur. Klasik şiirin aşk, sevgili ve âşık terminolojileri, tasavvuf ilminin içinde yeni bir ıstılaha kavuşmuşlardır. Bağlı buldukları bu ıstılâhî anlamların dışında; bir de imge, sembol ve metaforlarla başka varlık ve kavramların anlam hücrelerine girmişlerdir ki konumuz olan “gece” buna örnek teşkil etmiştir. Mevlâna, rubâîlerinde geceyi sadece bir vakit birimi olarak ele almamış onu tasavvufî terminolojinin içindeki “seyr u sülûk” kavramının içine sürüklemiştir. Mevlâna diğer tüm mutasavvıflarda olduğu gibi zamanı, Ân-ı dâim olarak görmüştür. Kişinin ân-ı dâim olabilmesi için Tanrı sırdaşı olması gerekir. Sırdaş olmak için de kişinin gece gibi karanlık ve meşakkatli seyr u sülûk sürecini tamamlaması gerekir. Mevlâna sır için kişinin geceye/seyr u sülûka ihtiyacı olduğunu söyler.

Mevlâna, gecede/seyr u sülûkta âşığın hâllerini verirken; onu hep inleyen, tazarru eden, gam çeken, ağlayan, herkesten gizlenen, Tanrının sırdaşı olan, bazen mest bazen beceriksiz, bazen sevnen biri olarak işler.

Mutasavvıf şâirin gece kavramı içerisinde değerlendirdiği sembollerden biri de uyku hâlidir. Uykuyu diğer sülûklerde olduğu gibi Hak’tan gâfil olup, dünya hevâ ve hevesinde gaflete dalma sorunsalı içersine sokar. Onun için uyku, bu yolda ilerleyen kişi için en büyük engellerden biridir.

Mevlâna bu süreç için gece metaforunun yanında onu destekleyici metaforlar da kullanır. Gecenin olmazsa olmazları ay ya da dolunay ve gecenin sabaha erdiği zaman olan seher vakti. Dolunay sevgiliyi/Allâh’ı; sabah da seyr u sülûkun tamam edilmesi veya tecellî ikramlarından nasiplenmeyi sembolize eder. Mevlâna’nın gece metaforu, sülûk terminolojinin içerisinde kendisine bambaşka bir yer edinmiştir. Bunda mecazî, remzî dili kullanmadaki hüner ve ustalığın rolü büyüktür.

Kaynakça

- Altıntaş, Hayrani, *Tasavvuf Tarihi*, AÜ. Yay., Ankara, 1991.
Batislam, H. Dilek, “Divân Şiirinde Sabâ”, *Osmanlı Tarih Araştırmaları Vakfı*, C. 26, İstanbul, 2005.

- Can, Şefik, *Mevlâna Hayatı-Şahsiyeti-Fikirleri*, Ötüken Yay., İstanbul, 1995.
- Canbulat, Mehmet, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, TDV. Yay., Ankara, 2006.
- Çavuşoğlu, Ali, “Mevlânâ'nın Varoluş, Tanrı ve Sûreti Konusundaki Görüşleri”, *Mevlânâ Araştırma ve Uygulama Merkezi Mevlânâ Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 2007, s. 29-41.
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, MİFAV Yay., İstanbul, 2011.
- Erdoğan, Kenan, *Niyâzî-i Mısırî Divânı*, Akçağ Yay., Ankara, 2008.
- Gündoğdu, Cengiz, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecîd Sivâsî*, Kültür Bakanlığı Yay., 2000.
<http://arsiv.mevlana.org.tr/faal/kaynak/divan/divan8.htm>.
- İz, Mahir, *Tasavvuf*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2000.
- Kocatürk, Saadettin, “Mevlâna Bilgi Şöleni”, *Uluslararası Mevlâna Sempozyumu Bildirileri*, 2000, s. 477-499.
- Kotku, M. Zahid, *Nefsin Terbiyesi*, Server İletişim Yay., İstanbul, 2010.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Me'âli*, (haz. Hasan Tahsin Feyizli), Server İletişim Yay., İstanbul, 2007.
- Kuşeyrî, Abdulkerim, *Kuşeyrî Risâlesi*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul, 1999.
- Mevlâna, *Divân-ı Kebîr*, (çev., Abdulbaki Gölpınarlı), Kültür Bakanlığı Yay., C.1, Ankara, 1992.
- Mevlâna, *Rubâîler I-II* (çev. M. Nuri Gençosman), MEB Yay., İstanbul, 11974.
- Onay, Talât, *Êski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, TDV. Yay., Ankara, 2006.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divân Şiri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara, 1995.
- Schimmel, Annemaire, *İslâm'ın Mistik Boyutları*, (çev. Ergun Kocabıyık), İstanbul, 2001.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Şiirler* (haz., Oğuz Demiralp), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1999.
- Tanyaş, Hamza, “Mevlânâ Rubâîlerinin Türkçe Çevirileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Mevlânâ Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 2007, s. 107-121.
- Tatçı, Mustafa, *Ünsî Hasan Şa'bânî Divân-ı İlâhiyât*, Sahafklar Kitap Sarayı Yay., İstanbul, 2004.
- Tatçı, Mustafa, *Üsküdarlı Mustafa Ma'nevî Divânçe-i İlâhiyat*, Kaknüs Yay., İstanbul, 2003.
- Tatçı, Mustafa, *Yûnus Emre Divân-ı İlâhiyât*, Kapı Yay., İstanbul, 2012.
- Türer, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Ataç Yay., İstanbul, 2011.
- Uludağ, Süleyman, “Hicâb”, *TDVİA*, C. 17, İstanbul, 1998, s. 430-431.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., 1996.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvufun Dili*, C. 2, Mavi Yay., İstanbul, 2007.